

Programmeringsstudie

Eerlijke, echte prijs en verdienvermogen

Auteurs: Roel Jongeneel en Willy Baltussen

Inhoudsopgave

1 Maatschappelijke opgave.....	3
1.1 Waardevol en verbonden	3
1.2 Verdienmodellen en transitie	3
1.3 Internationale context	3
1.4 Eerlijke prijs.....	4
1.5 Echte prijs en goederen karakteristieken-waardering.....	5
1.6 Verdienvermogen en <i>earning capacity</i>	5
1.7 Missie	6
1.8 Voorwaarden.....	6
2 Lopend onderzoek	8
2.1 True Pricing	8
2.2 Eerlijke prijs.....	9
2.3 Verdienmodellen of verdienvermogen	9
2.4 Transitie naar een op waarden georiënteerde voedselketen	10
3 Witte vlekken	11
3.1 Internationale aspecten	11
3.2 Verdienvermogen en bedrijfsstructuur	11
3.3 Gebruik echte prijs-informatie	11
3.4 Eerlijke prijs en bovenwettelijke betalingen voor ecosysteemdiensten.....	11
3.5 Korte ketens	12
4 Mogelijke consortia en financiering.....	13
5 Programmeringsadvies.....	14
Bijlage: Deelprogramma's en fasering innovatietraject MMIP eerlijke, echte prijs en verdienvermogen..	15
Referenties	18

1 Maatschappelijke opgave

1.1 Waardevol en verbonden

Op 8 september 2018 heeft de Minister van LNV haar visie 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden; Nederland als koploper in de kringlooplandbouw' gepresenteerd. In deze visie wordt kringlooplandbouw als kerndoelstelling neergezet, en in de visie van de Minister moet de positie van boeren, tuinders en vissers in de keten zo worden dat zij in de kringlooplandbouw een goed inkomen verdienen, kunnen innoveren en gezonde bedrijven in stand kunnen houden en door kunnen geven. De voorwaarde is een efficiënte voedselproductie in kringlopen zodat schade aan ecosysteem voorkomen en hersteld wordt.

Volgens de visie van de Minister zijn boeren, tuinders en vissers onmisbaar en voeden de mensen. Zoals dit nu –wereldwijd– gebeurt is echter niet vol te houden. Het moet dus anders: van voortdurende verlaging van de kostprijs naar voortdurende verlaging van het verbruik van grondstoffen en naar minimale verliezen. Verschillende koploperbedrijven in de veehouderij hebben de sprong naar verduurzaming al op grotere schaal gemaakt. Zij hebben daarin samen met ketenpartijen een verdienmodel ontwikkeld. Naast het streven naar minimale emissies is een betere verbinding van landbouw en natuur noodzakelijk waardoor natuurwaarden verbeteren. De concepten kringlooplandbouw en natuur-inclusieve landbouw overlappen elkaar gedeeltelijk volgens de Minister.

1.2 Verdienmodellen en transitie

Met de huidige dominante verdienmodellen, waarbij de prijs naast wettelijke (minimum) kwaliteitseisen een hoofdrol spelen, is een transitie naar een meer op waarden georiënteerd voedselsysteem met kringlooplandbouw en natuur-inclusieve landbouw niet vanzelfsprekend te maken. Hiervoor zijn nieuwe verdienmodellen noodzakelijk. Uiteindelijk zullen die door de ondernemers zelf moeten worden ontwikkeld. Al degenen, die daarin niet succesvol zijn, worden gedwongen door 'de tucht van de economie' hun activiteiten te beëindigen. Boeren, tuinders en vissers zullen de nieuwe verdienmodellen voortvloeiend uit nieuwe maatschappelijke eisen echter niet alleen tot stand kunnen laten komen. Deze vernieuwende waarden en verdienmodellen vergen de samenwerking van alle ketenpartijen, de overheid en consumenten.

1.3 Internationale context

Ook is aandacht nodig voor het feit dat de Nederlandse landbouw in de "Europese ruimte" opereert, met steeds meer open relaties met de rest van de wereld. Handel (import en export) is een essentieel en betekenisvol onderdeel van het huidige Nederlandse landbouwmodel. Daarmee is de handel ook een pijler onder het verdienmodel van de Nederlandse landbouw. In 2018 werd bijvoorbeeld voor een bedrag van € 90,3 miljard geëxporteerd aan landbouwgoederen, waarmee Nederland de één na grootste landbouwexporteur van de wereld was (na de Verenigde Staten). Het grootste deel van de Nederlandse export gaat richting de EU, maar de sterkste groei van de export vindt momenteel buiten de EU plaats. Dit betekent niet alleen een belangrijke bijdrage voor de Nederlandse economie (het exportsaldo bedraagt circa €45 miljard), maar is ook een indicator van de Nederlandse bijdrage aan de internationale arbeidsverdeling en wereldwijde voedselvoorziening. De competitieve prestatie van de Nederlandse agri-food sector laat ook zien dat Nederland op een relatieve kosten-effectieve manier weet te produceren. Dat komt vaak tot uitdrukking in een relatief lage input per eenheid product en in die zin rust de economische efficiëntie van de Nederlandse landbouw mede op resource-efficiëntie (het doelmatig en efficiënt gebruik van grondstoffen).

De internationale context waarin de omslag gerealiseerd dient te worden is cruciaal omdat Nederlandse producten en -kennis van kringlooplandbouw, ook in de toekomst een weg zullen moeten vinden naar buitenlandse markten, maar ook moeten concurreren met importen die wel eens flink goedkoper zouden kunnen zijn omdat zij niet aan de kringloop-voorwaarden hoeven te voldoen. De vraag is wat dit betekent voor het Nederlandse agro-cluster, zowel wat betreft haar omvang als haar toekomstige aard. Verder is het belangrijk om te bezien onder welke voorwaarden er een internationaal gelijk speelveld kan worden gerealiseerd (bv in WTO-context) voor 'duurzame' landbouw/-productiemethoden. Als dat gelijke speelveld ontbreekt, wordt kringlooplandbouw in NL al snel 'krimplandbouw', ondanks alle technisch innovaties die worden bedacht.

1.4 Eerlijke prijs

Relatieve prijzen spelen een bepalende rol als het gaat om opbrengsten, kosten en de verhouding daartussen. Prijzen of waardevorming in economische zin is de uitkomst van een proces van 'loven en bieden', van vrijwillige ruil en van vraag en aanbod. In de economische theorie is veel aandacht besteed aan het begrijpen van de economische waardevorming via ruil op markten. Prijzen hebben in de economie drieërlei rol: *i*) het doorgeven van informatie, *ii*) het prikkelen van de deelnemers aan de economie tot de juiste actie, bijvoorbeeld het tegen zo laag mogelijke kosten produceren van de meest gewaardeerde zaken (toegevoegde waarde-productie) en *iii*) het bijdragen aan de beloning die iemand voor zijn activiteiten ontvangt. Deze drie functies hangen direct met elkaar samen. De genoemde eigenschappen en functies van prijzen maken dat ze een belangrijke rol spelen in het functioneren van de economie. Het interveniëren in het prijssysteem is daarom iets wat niet lichtvaardig moet worden gedaan. Ingrijpen in de prijzen zal een reeks van acties en aanpassingen tot gevolg hebben, waarvan de consequenties best verstrekkend kunnen zijn en waardoor nieuwe problemen en in economische zin onfaire situaties kunnen ontstaan. De kans op nieuwe vormen van marktfalen is groot. Prijzen worden over het algemeen als 'eerlijk' beschouwd als er geen sprake is van duidelijk misbruik van economische machtsposities. Het mededingingsrecht moet daar zorg voor dragen. De EU heeft wetgeving in de maak die landbouwers moet beschermen tegen onfaire handelspraktijken. Iedere lidstaat moet volgens de Richtlijn een nationale autoriteit benoemen en/of instellen die gaat toezien op de implementatie van de richtlijn en die het recht heeft zaken te onderzoeken en kan optreden als de richtlijn niet nageleefd wordt. Dit optreden kan bestaan uit het opleggen van een boete en het publiceren van de onderneming of partij die zich schuldig maakt aan oneerlijke praktijken. Minister Schouten heeft aangekondigd dat er een speciaal team voor de agro-nutrition bij de Autoriteit Consument en Markt (ACM) komt om oneerlijke handelspraktijken in de voedselvoorzieningsketen aan te pakken.

Er is een welontwikkelde literatuur over marktmacht in voedselketens (zie overzicht van Perekhozuk et al 2016). De literatuur heeft een sterke focus op de prijsimpact van marktmacht (bijvoorbeeld als factor achter waargenomen asymmetrische prijstransmissie). Er wordt minder gekeken naar niet-prijs aspecten (bijvoorbeeld contractvoorwaarden) en allerlei vormen van illegale en grijze oneerlijke handelspraktijken (uitzonderingen zijn Falkowski et al, 2017 en Di Marcantonio et al (2018). Marktintegratie in de aanbodketens kan complexe vormen aannemen en leiden tot diverse 'verstoringen' van anderszins faire ruilrelaties (Renda et al. 2014; European Commission, 2014).

1.5 Echte prijs en goederen karakteristieken-waardering

Zowel de echte prijs (*true price* of *true cost*) als het verdienvermogen hangen samen met de relatie die er bestaat tussen economische en niet-economische waarden. De (potentiële) samenhang hiertussen is uitgewerkt in het zogenaamde Lancaster of goederen-karakteristieken model (Lancaster, 1966). Dit basisidee heeft een wijde toepassing gevonden in de *hedonic pricing*-literatuur. De essentiële idee hier is dat er een samenhang bestaat tussen de waardering van de consument voor een bepaald goed en de karakteristieken of eigenschappen die dit goed heeft. Goederen worden dan gezien als bundels van eigenschappen, die je als een pakket aanschaft en waarbij de betalingsbereidheid van de consument voor het goed afhangt van zijn/haar waardering voor de eigenschappen ervan. De *hedonic pricing*-literatuur is een van de kernelementen in de milieuwaarderingsstudies (Johansson, 2010), maar ook veel toegepast in de sfeer van oorsprongsetikettering en voedselkwaliteit (Lusk en Larette, 2010) en gezondheid-issues (inclusief GMOs en waardering voor dierenwelzijn (Ngoulma, 2015)). Zie voor een *fair price*-toepassing bijvoorbeeld Weber et al (2010). De bestaande (empirische en deels experimentele) literatuur geeft een aantal inzichten over mogelijkheden en grenzen van consumentenwaardering. Het ontbreekt voor zover ons bekend aan een systematische inventarisatie van deze literatuur met het oog op wat er valt te leren over hoe men de consumentenwaardering voor voedsel zou kunnen verbeteren en welk type maatregelen daar aan zouden kunnen bijdragen¹.

De echte prijs is de marktprijs plus de prijs voor alle (verborgen) kosten van externaliteiten die niet in de marktprijs tot uiting komen. Door inzicht te bieden in deze verborgen kosten, die mogelijk waarde/ waardering hebben bij consumenten, kunnen ketenpartijen nieuwe markten/ ketens creëren waarbij duurzame producten tegen een hogere marktprijs maar tegen lagere verborgen kosten aangeboden worden. Tony Chocology is een schoolvoorbeeld hiervan (<https://trueprice.org/consumer/cocoa-tonys/>).

1.6 Verdienvermogen en *earning capacity*

Er is weinig systematische literatuur over verdienvermogen. Het meest in de buurt komen studies die vanuit een juridische invalshoek (schadecompensaties) een aantasting van het verdienvermogen (bijv. arbeidsongeschiktheid) willen vaststellen. Er zijn bij verdienvermogen een aantal aspecten te onderscheiden: (i) *actual earnings* (of huidig verdienvermogen), (ii) *expected earnings* (verwachte ontwikkeling van het verdienvermogen in de ongewijzigde situatie) en (iii) *earning capacity* (wat een persoon zou kunnen verdienen gegeven de inzet van zijn capaciteiten). De vraag naar voldoende verdienvermogen of de verbetering ervan refereert aan elk van deze 3 aspecten (Horner and Schlesnick, 1999). De vraag naar het verdienvermogen bij een transitie naar kringlooplandbouw heeft zowel met de onderdelen (ii) als (iii) te maken. De *expected earning* in de nieuwe situatie zullen afhangen van de ontwikkeling van de rentabiliteit in de landbouw (ofwel van de ontwikkeling van de opbrengsten en de kosten zoals deze in een kringlooplandbouw context kunnen worden verwacht). Er zijn verschillende zaken die daarbij een medebepalende rol spelen, zoals:

- de ontwikkeling van opbrengstprijzen (inclusief de eventuele meerprijs die kan worden gerealiseerd als consumenten producten afkomstig uit kringlooplandbouw hoger waarderen dan conventionele producten);

¹ Deze is direct gerelateerd aan de idee van een waarden-gebaseerd voedselsysteem (zie een nadere uitwerking hiervan in de Programmeringsstudie Waardering en Vertrouwen van Gemma Tackx).

- de ontwikkeling van eventuele nieuwe verdienactiviteiten (bijv. beloning voor CO2 fixatie in landbouwbodems) en de ontwikkeling van de kosten (relatief tot die van belangrijke concurrenten);
- de rol van met de kringlooplandbouw verbonden (nieuwe) te verwachten innovaties en het effect daarvan op de rentabiliteit (bijv. kostenbesparingsmogelijkheden);
- de rol van het landbouwbeleid (bijv. subsidies op kringlooplandbouw-georiënteerde activiteiten of investeringen, de mate waarin de overheid compensaties geeft voor eventuele *level playing field* nadelen door de extra eisen verbonden kringlooplandbouw); en
- de rol van de juridisch/institutionele omgeving en de mogelijkheden die deze bieden en de beperkingen die deze opleggen aan het ondernemersgedrag;
- de ontwikkeling van de bedrijfsstructuur (productie-intensiteit, schaalgrootte).

Een nog niet genoemd aspect van verdienvermogen zit aan de aanbodkant: niet alleen de omgeving voor de ondernemer verandert, ook van belang is in welke mate de ondernemer zelf in staat zal zijn zijn/haar mogelijkheden en capaciteiten aan te passen aan wat er in de nieuwe situaties gevraagd wordt. Dit heeft te maken met *human capital* en *employability* en ook met zaken als training en voorlichting of andere vormen van begeleiding bij de transitie naar kringlooplandbouw. Al deze aspecten samen zijn bepalend voor de inschatting van het verdienvermogen en ze zijn sterk afhankelijk van de inschatting van (relatieve) toekomstige ontwikkelingen en daarmee per definitie onzeker.

1.7 Missie

Bij de volgende missie: "In 2030 produceren en consumeren we gezond en duurzaam voedsel en verdienen ketenpartners, inclusief de boer een eerlijke prijs" is **een goed verdienvermogen** essentieel. Het nieuwe voedselsysteem met **eerlijke prijzen** voor alle actoren en met name de boeren moet er voor zorgen dat we weer twintig jaar vooruit kunnen, door **duurzaam te produceren, kringlopen te sluiten en consumenten erbij te betrekken** zodat het vertrouwen en waardering in dit systeem toeneemt.

1.8 Voorwaarden

Een voorwaarde voor de transitie van een kostprijs georiënteerd voedselsysteem naar een waarden georiënteerd voedselsysteem is dat inzicht verkregen wordt in de externe maatschappelijke kosten van voedselproducten. Op basis hiervan kunnen marktpartijen duurzamere producten ontwikkelen en overheden indien maatschappelijk gewenst sturing geven aan de verduurzaming van de voedselproductie en – consumptie. Ambitie zou kunnen zijn: door inzicht en transparantie te creëren over externe maatschappelijke kosten zou de overheid de spelregels zo in kunnen richten dat meer duurzame producten niet weggeconcurrereerd worden door niet duurzaam geproduceerde producten.

Samenvatting maatschappelijke opgaven

De maatschappelijke opgaven bevinden zich (dus) op het terrein van :

1. verkrijgen inzicht in externe maatschappelijke kosten van voedsel (*true pricing of true cost accounting*);
2. het ontwikkelen van voedselsystemen met eerlijke prijzen voor alle actoren;
3. het verkrijgen van nieuwe verdienvermogen voor duurzame producten in gesloten kringlopen die gewaardeerd worden door (een deel van de) consumenten;

4. Vormgeven van de transitie naar een waarden georiënteerd voedselsysteem, ofwel een voedsel systeem waarin met meerdere waarden dan alleen "laagste kostprijs" verdienvermogen kan worden gegenereerd.

Dit sluit aan bij de programmeringsstudie over:

- waardering en vertrouwen waarin vooral de consumenten verleid worden om deze producten te kopen en consumeren:
- voedselverspilling waarin alle ketenpartijen inclusief de consument verspilling van waardevol voedsel tracht te vermijden.
- Nieuwe verdienmodellen landbouw voor klimaatadaptatie.

2 Lopend onderzoek

2.1 True Pricing

Het onderzoek naar *true pricing* is nog relatief recent (zie De Groot Ruiz et al, 2018). Er zijn nog methodologische uitdagingen (keuze van thema's/factoren, indicatoren bepalen, kwantificering, vergelijkingen tussen appels en peren, standaardisering, robuustheid, draagvlak) en het ontbreekt nog aan voldoende empirische toepassingen en de evaluatie daarvan (acceptatiegraad is daardoor nog moeilijk te bepalen). Voor belangrijk thema's zoals klimaatveranderingen kunnen voor veel, echter niet alle producten, de verborgen geëxternaliseerde kosten berekend worden. Voor de tuinbouw loopt bijvoorbeeld nog een PPS naar milieu footprint van tuinbouwproducten. Een uitvoerig overzicht van de stand van zaken met betrekking tot de *true pricing* inclusief een literatuuroverzicht is vermeld in De Groot Ruiz et al. (2018). Het lopende onderzoek naar True Pricing krijgt vooral zijn beslag in:

- PPS 'milieu footprint tuinbouwproducten, gestart in 2018 en lopend tot en met 2019.
- PPS 'echte en eerlijke prijs van duurzame producten', dat in 2019 gestart is en loopt tot en met 2022.
- Project van Transitiecoalitie Voedsel voor LNV naar drie duurzaamheidsthema's (klimaatverandering, onderverdiening en bodemkwaliteit) voor de producten tomaat, tafelaardappel en melk.
- Onderzoek uitgevoerd door True Price voor bedrijven (<https://trueprice.org/consumer/>).
- CE -Delft (<https://www.ce.nl/publicaties/1963/handboek-milieuprijzen-2016>; <https://www.ce.nl/voedselketens>) en PBL (<https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL-2019-dagelijkse-kost-bijdragen-aan-duurzaam-voedselsysteem-2638.pdf>)

De fundamentele aspecten van dit onderzoek bestaat vooral uit:

- de selectie van thema's, vertaling van de duurzaamheidsthema's (bijvoorbeeld klimaatverandering en bodemkwaliteit) naar indicatoren (bijvoorbeeld CO₂ equivalenten en C gehalte bodem);
- de monetaarisatie van de indicatoren zodat ze beter vergelijkbaar worden (bepaling *carbon foot price*; kosten verhoging C gehalte bodem).
- De verkenning van welke andere wegen zijn om de verschillende duurzaamheidsthema's vergelijkbaar te maken zodat onderlinge afweging mogelijk wordt (bijvoorbeeld via classificaties en sterrensystemen).
- onderzoeken welke werkwijze kan rekenen op draagvlak en welke werkwijze ook impact kan genereren in termen van reductie van afgewentelde (externe) kosten

Momenteel onderscheiden we 21 duurzaamheidsthema's op de natuurlijk kapitaal, sociaal kapitaal en menselijk kapitaal. De verwachting is dat over 4 jaar monetaarisatie mogelijk is voor alle thema's en dat er een methodiek ontwikkeld is die de echte prijs van voedsel kan berekenen (zie De Groot Ruiz et al (2018) en <https://www.wur.nl/nl/project/Echte-en-eerlijke-prijs-voor-duurzame-producten.htm>)

Gedurende de looptijd van de PPS en eventueel in vervolgprojecten van Transitiecoalitie Voedsel wordt de beschikbare kennis toegepast op casussen zodat in de praktijk een start gemaakt kan worden met verduurzaming op basis van de echte prijs van producten.

Op internationaal vlak is door TEEB (onder de UN vlag) een framework ontwikkeld voor evaluatie van ecosystemen, landbouwsystemen en humane en sociale systemen. Daar wordt het concept van *true*

cost accounting toegepast. De volgende fase is sterk gericht op vooral transitie in overheidsbeleid waardoor wereldwijd een duurzamere landbouw tot stand komt met behoud van ecosystemen en rurale gemeenschappen (<http://www.teebweb.org/>).

2.2 Eerlijke prijs²

Zeer recent zijn een aantal onderzoeken gestart op het terrein van eerlijke prijs. Dit is vooral ingegeven door de LNV visie uit 2018:

- de PPS echte en eerlijke prijs (gestart in 2019);
- opbouw van Agro-nutri monitor ACM (gestart in 2019);

De fundamentele aspecten van dit onderzoek zitten in vraagstukken als:

- Wat is eerlijk? Is de uiteindelijke prijs bepalend, het proces waarbij tot deze prijs gekomen wordt, de relatieve prijs ten opzichte van andere ketenpartijen, dekt de meerprijs die gerealiseerd kan worden voor producten die voldoen aan bovenwettelijke normen, de extra kosten die telers moeten maken etc.
- Welke aspecten (economie, psychologie, historie) spelen een rol om een prijs/ beloning eerlijk of eerlijker te vinden?
- Is de eerlijkheidsbeleving gekoppeld aan bepaalde handelspraktijken en zo ja aan welke?
- En als de prijs voor een van de partijen in de keten als oneerlijk bestempeld wordt hoe kan de positie van deze partij verbeterd worden waardoor wel een eerlijke prijs gerealiseerd wordt?

Het lopende onderzoek zal naar verwachting inzicht geven in wat in de praktijk onder 'eerlijk' verstaan wordt en welke factoren (de resulterende prijs, de handelspraktijken, het proces van prijsvorming) daar van belang zijn. De Agro-nutri monitor van ACM zal de komende jaren inzicht geven in de extra kosten en extra opbrengsten per schakel van de voedselketen van duurzame producten ten opzichte van reguliere producten. Binnen de PPS 'echte en eerlijke prijs voor duurzame producten' wordt een raamwerk ontwikkeld om binnen voedselketens tot eerlijke of eerlijkere prijzen te komen. Dit op basis van enerzijds de beschikbare theorieën en anderzijds ervaringen met praktijkcasussen.

Eerlijke prijsvorming heeft ook relaties met het zich ontwikkelen van en misbruik maken van economische machtsposities (o.a. tot uitdrukking komend in *unfair trading practices*) en 'dwingende' kostenafwenteling in de keten. Dit valt normaal onder het toezicht van de Mededingingsautoriteit en wordt in deze notitie gezien als een separate publieke taak, die hier niet nader behandeld wordt.

2.3 Verdienmodellen of verdienvermogen

Binnen de werkgroep verdienenmodellen o.l.v. Hester May op verzoek van Minister Carola Schouten wordt gezocht naar verdienvermogen voor boeren om de omslag naar kringlooplandbouw te kunnen maken.

² Een eerlijke prijs wordt hier gehanteerd als verzamelbegrip voor de gerealiseerde prijzen van producten én van de handelspraktijken.

In de praktijk wordt al geëxperimenteerd op kleine schaal met alternatieve productie en organisatievormen inclusief financieringswijze, zoals de Herenboeren. Ook via het creëren van of inspelen op nichemarkten door middel van merken en of certificaten ontstaan nieuwe waardenperspectieven c.q. verdienmodellen en verdienvermogen.

Met betrekking tot beloning voor groene diensten bestaat er een (door de Europese Commissie geaccordeerde) "Catalogus Groene Diensten", waarin genormeerde beloningen voor grondgebonden subsidies worden gedefinieerd. In de context van kringlooplandbouw en de rol van collectieven verdient dit een herziening. Het project Herijking referenties grondgebonden subsidies (LNV) sluit daar op aan.

Fundamenteel onderzoek naar alternatieve verdienmodellen voor kringlooplandbouw, voor het beprijzen van negatieve externaliteiten (emissies naar water, bodem en lucht) en voor het beprijzen van positieve externaliteiten (agrarisch natuurbeheer, collectief natuurbeheer) ontbreekt momenteel. Dit laat onverlet dat op gebiedsniveau samenwerking tussen verschillende gebiedspartners kan leiden tot nieuwe vormen van samenwerking waarbij partijen die belang hebben bij bepaalde kwaliteiten in het gebied, bereid zijn om boeren te betalen voor de productie of het in stand houden van beoogde waarden. Bijvoorbeeld een waterschap die boeren betaalt voor de aanleg waterbuffers op het land. En natuurbeschermingsorganisaties of lokale recreatiebedrijven die bereid zijn te betalen voor de extra natuurwaarden die op deze manier ontwikkeld worden. Hierbij gaat het niet alleen om nieuwe verdienmodellen, maar ook om nieuwe samenwerkings- en organisatievormen (sociale innovatie).

2.4 Transitie naar een op waarden georiënteerde voedselketen

Bovengenoemde elementen in combinatie met veranderingen in het consumentengedrag moet leiden naar een transitie van een kosten georiënteerde voedselsysteem naar een waarden georiënteerde voedselsysteem. (Zie voor een andere uitwerking van dit aspect de Programmeringsstudie "Waardering en vertrouwen").

3 Witte vlekken

3.1 Internationale aspecten

De Nederlandse landbouw opereert heel sterk internationaal en daarom moeten de internationale aspecten van eerlijke, echte prijs en verdienvermogen goed worden meegenomen in de analyses. De bijdrage van Nederland en de EU aan voedselzekerheid wereldwijd is ook een keuze voor de positionering van de landbouw: de landbouw, of in ieder geval een deel daarvan, moet in staat zijn voor internationale markten te produceren. Voor een toereikend verdienvermogen van de (huidige) landbouw is deze internationale dimensie van belang en is het nodig om naast de Nederlandse markt, andere buitenlandse deelmarkten te onderscheiden (trends met betrekking tot *consumer concerns* in de belangrijkste exportmarkten, bredere EU-markt, markten buiten de EU zoals de VS en Azië).

3.2 Verdienvermogen en bedrijfsstructuur

Met betrekking tot verdienvermogen is er behoefte aan een systematische en integrale aanpak, waarbij rekening wordt gehouden met een prospectieve analyse van diverse inkomsten- en kostenbronnen, de rol van innovaties/technische vooruitgang, de bijdrage vanuit het beleid, het aanpassingsvermogen van ondernemers en de structuurontwikkeling van de primaire sector. Dat laatste aspect wordt vaak onvoldoende meegenomen (waarschijnlijk omdat men impliciet een toekomst voor veel van de bestaande bedrijven als uitgangspunt neemt).

3.3 Gebruik echte prijs-informatie

Voor wat betreft het gebruik van de uitkomsten van *true pricing*-onderzoek is er de impliciete suggestie dit te gebruiken voor het beprijzen of in-prijzen van externe effecten. Er zijn echter ook andere (niet-monetaire) manieren om deze informatie bruikbaar te maken. Deze laatste zijn niet echt uitontwikkeld, maar verdienen wel meer aandacht (bijvoorbeeld gebruik voor beleids- of innovatie-prioritering, link met kwalitatieve indicatoren, productclassificaties, en -labeling). Voor de *true pricing* van voedsel zijn verder uiteindelijk internationale afspraken nodig over de gebruikte indicatoren en over de wijze van waardering en/of monetarisering. Voor de milieu-*footprint* voor tuinbouw producten wordt gepoogd om deze afspraken op EU niveau vast te leggen. Voorstellen op dit terrein zijn in ontwikkeling. Voor *true pricing* zijn soortgelijke afspraken nodig om draagvlak voor de *true price* berekening te realiseren en de discussie te focussen op verduurzaming van productie en consumptie van voedsel.

Het bepalen van de true price van voedselproducten gaat vooraf of gaat samen op met het bieden/ ontwikkelen van handelingsperspectief van en door individuele bedrijven, voedselketens, consumenten en overheden. Het handelingsperspectief van individuele bedrijven ligt op het vlak van verminderen van negatieve externaliteiten of het vergroten van positieve externaliteiten. Dit wordt gestimuleerd door de ontwikkeling van nieuwe, duurzame producten die in ketens tot waarde gebracht kunnen worden (zie Tony Chocology) of door het verstrekken van subsidies door de overheden aan natuurontwikkeling. Onduidelijk is welke weg de grootste duurzaamheidsimpact genereert en het snelst gerealiseerd kan worden.

3.4 Eerlijke prijs en bovenwettelijke betalingen voor ecosystemendiensten

Op het terrein van eerlijke prijzen ontbreekt kennis over het ontwikkelen beloningsmodellen voor ecosystemendiensten. Internationaal worden begrippen als *living wage* en *living income* gebruikt om tot een

eerlijkere prijs voor werknemers en boeren uit derde landen te komen voor bijvoorbeeld koffie, thee, cacao en tropisch fruit. Ook in het gemeenschappelijk landbouwbeleid wordt gerefereerd aan een fair inkomen voor de boer, maar ondanks dat deze term al meer dan 50 jaar als argument in het inkomensondersteuningsbeleid wordt gebruikt is het concept nog nooit goed uitgewerkt en gedocumenteerd (ECA, 2018). De wijze van implementatie van dergelijke concepten en de transitie naar een meer waarden georiënteerd voedselsysteem is daarmee nog niet bereikt. Er bestaat gebrek aan inzicht in het verdienvermogen van de landbouw bij een transitie naar kringlooplandbouw. Gegeven de inherente onzekerheden verbonden met de bepaling van verdienvermogen is er behoefte aan simulatiestudies en versterking van de methodiekontwikkeling.

3.5 Korte ketens

Korte ketens met nadruk op lokale productie worden als schoolvoorbeeld van nieuwe verdienvermogen gezien. Kennis over de duurzaamheid en het verdienvermogen van korte ketens ontbreekt. Daarnaast zou onderzoek kunnen plaatsvinden of nieuwe (technologische) ontwikkelingen de nadelen van korte ketens kunnen opvangen (bijvoorbeeld *the last food mile* of de schaal en daarmee efficiëntie ten opzichte van de grote ketens).

Ervaring over het opschalen van kleine goed werkende initiatieven naar grootschalige productie en consumptie met behoud van de eigenheden ontbreekt. Onderzoek naar het ontwikkelen van participatieconcepten en deelname-arrangementen zou deze witte vlek kunnen invullen.

4 Mogelijke consortia en financiering

Veel van de genoemde thema's zoals *true pricing*, eerlijke prijzen, verdienvermogen en transitie kunnen met een PPS aanpak uitgevoerd worden. De belangstelling komt vooral van de grotere voorloperbedrijven in verschillende voedselketens. Daarnaast tonen ook banken in Nederland interesse in de verdere verduurzaming van de voedselketens en in de transitie naar een meer op waarden georiënteerde voedselketen.

Voor een deel van het onderzoek naar eerlijke prijs, namelijk de zaken rakend aan mededingings-aspecten, heeft de overheid een taak als onafhankelijke toezichthouder en ligt het niet voor de hand via PPS-en aan dit soort zaken te werken, tenzij het gaat om bijdragen van het bedrijfsleven aan zaken zoals de aanlevering van informatie/vergroting markttransparantie (bijvoorbeeld prijs-monitoring en market observatorium-functies).

Opschaling van de vaak kleinere initiatieven naar grootschalige toepassingen is een afzonderlijke uitdaging, waar nog geen concrete invulling aan gegeven wordt.

Binnen de PPS is de ruimte om fundamentele onderbouwing en standaardisatie van methodieken beperkt omdat de belangstelling van de deelnemende en investerende bedrijven in de praktijk zich concentreert op het eigen bedrijf en of keten en de focus vaak op een snelle valorisatie ligt. Zeker voor internationale standaardisatie zullen in samenwerking met internationale instituten en universiteiten samenwerkingsverbanden opgezet moeten worden. Voor dat laatste is het van belang dat er actief geparticipeerd wordt in EU onderzoeksprogramma's (Horizon 2020).

5 Programmeringsadvies

In het advies wordt teruggegrepen op de hierboven geconstateerde witte vlekken en geconstateerde verdiepingsaspecten. Ook wordt onderscheid gemaakt naar de korte termijn (fase 1) en de fundamentele kennis die nodig is en de uitwerkingen in het verlengde daarvan (meer toepassingsgericht) op de wat langere termijn (fases 2 en 3). Uiteraard kan aan zaken ook parallel worden gewerkt, waarbij dit dan de prijs heeft dat er dan moet worden uitgegaan van de incomplete kennis die er op dit moment is. Het onderzoek en de onderzoeksvragen zouden zich op de volgende 3 fasen en de in elk van die fasen spelende vragen moeten richten:

- Fase 1: Basis is kennis over de echte prijs en inzicht in verdeling van prijs over de keten en de beprijzing van positieve en negatieve externe effecten.
- Fase 2: Bedrijven willen voedselketens anders organiseren: meer vaste verbanden (*dedicated supply chains*) en grotere gezamenlijke inspanning voor R&D (zeker op verduurzaming) en het eerlijker gezamenlijk verdelen van de consumenteneuro.
- Fase 3: Transitie van een kosten georiënteerd voedselsysteem naar een waarden georiënteerd voedselsysteem.

Zie voor een verdere uitwerking de bijlage Deelprogramma's en fasering innovatietraject MMIP eerlijke, echte prijs en verdienvermogen, zoals deze, parallel en in samenhang met deze programmeringsstudie, is ontwikkeld voor het missie-gedreven kennis en innovatie agenda-traject (KIA-MMIP) van de TKIs.

Bijlage: Deelprogramma's en fasering innovatietraject MMIP eerlijke, echte prijs en verdienvermogen

Deelprogramma	Onderzoeksfase NWO / KB	Ontwikkelfase PPS	Demonstratiefase PPS	Implementatiefase Valorisatie
Eerlijke prijs inclusief echte prijs				
Eerlijke prijs	<p>Wat is eerlijk?</p> <p>Welke aspecten (economie, psychologie, historie,..) spelen een rol om een prijs/beloning eerlijk of eerlijker te vinden?</p> <p>Hoe kan positie van zwakkere deelnemers verbeterd worden?</p>	<p>Onderzoek naar marges (lees winst) in gangbare versus meer duurzame ketens door ACM opgestart</p> <p>PPS echte en eerlijke prijs gestart</p> <p>Ontwikkeling van mechanismen/instituties die transparantie in de keten en inzichtelijkheid in bijdragen, kosten en beloningen van schakels in de keten verhogen;</p> <p>Ontwikkelen beloningsmodellen voor eco-systeemdiensten</p>	<p>ACM : inzicht in 6 -8 gangbare en 6-8 duurzamere ketens; 20 Casussen zijn voorzien</p> <p>Binnenlandse en buitenlandse experimenten zoals Tierwohl (Dld) en Plante-Proof (RFC);</p> <p>Voorbeelden van goede handels/beloningspraktijken</p>	<p>Living income / living wage</p> <p>Markttransparantie (Market outlook, Prijs- en marge-monitoring)</p>
Echte prijs	<p>Monetarisatie van externaliteiten om thema's vergelijkbaar te maken (true pricing / true cost accounting).</p> <p>Internationale Standaardisatie methodiek</p>	<p>PPS echte en eerlijke prijs gestart</p> <p>O.l.v. Transitiecoalitie voedsel (TCV) wordt programmatische aanpak van true pricing voorgesteld met handelingsperspectief voor alle stakeholders</p>	<p>Beprijzing externaliteiten</p> <p>The sustainability Consortium</p> <p>Aan de hand van casussen worden binnen PPS en TCV praktische toepassingen van true pricing door bedrijven en overheid uitgewerkt</p>	<p>Omzet duurzaam voedsel stijgt (zie monitor duurzaam voedel).</p> <p>Deel producenten schermen al met een true price (Eosta/ Tony Chocology)</p>
Verdienvermogen duurzaam en gezond voedsel				

<p>Waardecreatie in de keten</p>	<p>Hoe kunnen maatschappelijke waarden en concerns worden ingepast in het waardecreatieproces in aanbodketens?</p> <p>Hoe kan de verwaarding/ beprijzing van externe effecten op de meest efficiënte manier worden gedaan (gekoppelde betalingen, separate private en publieke beprijzing)?</p>	<p>Analyse van publiek-private arrangementen voor prestatiebeloning m.b.t. milieu, klimaat, biodiversiteit en dierenwelzijns- waarden (eco-schema's; puntensystemen)</p>	<p>Pilotprojecten zoals Samenwerkingsproject FrieslandCampina en Natuurmonumenten om melkveehouderij milieuvriendelijker te maken.</p> <p>(Zie ook voorbeelden bij echte prijs)</p>	<p>Friesland-Campina Planet Proof-concept</p>
<p>Vergroten verdienvermogen op het primaire bedrijf</p>	<p>Inzicht in bepaalde factoren voor het verdienvermogen van op klimaat-eisen en circulaire landbouw gerichte agrarische bedrijven en voedselketens</p>	<p>Analyse van bedrijfs- en keten-scenario's van aan klimaat en circulariteits-condities aangepaste ketens;</p>	<p>Beprijzing van positieve externaliteiten (agrarisch natuurbeheer/collectieven)</p> <p>Praktijkvoorbeelden: Rondeel e.a. (zie LNV portaal), Bon & Bien (Fr, social business)</p>	<p>Eco-labeling van producten; oorsprong labeling (COOL)</p> <p>Certificaten zoals Fair trade</p>
<p>Ke-tenverkorting</p>	<p>Analyse van barrières m.b.t. initiatie en opschaaling van korte ketens</p> <p>Analyse van verdienvermogen en duurzaamheids-performance van korte ketens</p>	<p>Ontwikkelen van participatieconcepten en deelname arrangementen</p> <p>Analyse van innovaties in ICT en logistiek die korte ketens kunnen faciliteren</p>	<p>Opwaarderen succesvolle voorbeelden van korte ketens zoals, Willem & Drees, Heerenboeren etc.</p>	<p>Voorbeelden lokale producten, stadslandbouw (vgl. Oosterwold ontkiemd), online verkopen??</p>
<p>Transitie naar waarden georiënteerd voedselsysteem</p>				
<p>Transitie naar een op waarden gebaseerd</p>	<p>Analyse van aangrijpingspunten voedselsysteem voor een</p>	<p>Gedragsinzicht wanneer de beste keuze verleidelijk wordt.</p>	<p>Gedragsverandering van de goedkoopste keuze naar de beste keuze</p>	<p>Promotie campagnes</p>

voedselsys- teem	duurzamer, ge- zonder en circu- lair voedselsys- teem		Hoe ga je van het hui- dige systeem naar een toekomst-bestendige systeem?	
---------------------	--	--	--	--

Referenties

Algemene Rekenkamer (2019) Rapport bij de Nationale verklaring 2019. Den Haag.

Coale Charles W., Weber, +14 authors Rausch (2010) Do the Scandinavian consumers pay a ' fair ' price for premium German white wines ?

Di Marcantonio, F., P. Ciaian, V. Castellanos (2019) Unfair trading practices in the dairy farm sector: Insights from an EU field survey. Sevilla, European Commission, Joint Research Centre.

ECA (2016) Is the Commission's system for performance measurement in relation to farmers' incomes well designed and based on sound data? Luxemburg, European Court of Auditors (Special Report).

European Commission (2014). Communication on unfair trading practices: frequently asked questions. European Commission, <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-831_en.htm>.

Fałkowski, J., C. Ménard, R.J. Sexton, J. Swinnen and S. Vandeveld (Authors), Marcantonio, F. Di and P. Ciaian (Editors) (2017). Unfair trading practices in the food supply chain: A literature review on methodologies, impacts and regulatory aspects. Sevilla, European Commission, Joint Research Centre.

Groot-Ruiz, A. De , Willy Baltussen, Reinier de Adelhart Toorop, Floor van den Elzen, Bas Janssen, Roland van Keeken, Katja Logatcheva, Evelijn Martinius en Tommie Ponsioen (2018), Op weg naar de echte prijs, echte waarde en echte winst van voedsel; Een routekaart om te sturen op de maatschappelijke effecten van voedsel. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2018-016. 90 pp.; 13 fig.; 1 tab.; 140 ref.

Horner, S.M. en F. Slesnick (1999) The valuation of earning capacity, definition, measurement and evidence. Journal of Forensic Economics 12(1): 13-32.

Johansson, P-O. (2010) Cost-Benefit Analysis of Environmental Change. Cambridge, CUP.

Lancaster, Kelvin J. (1966). "A New Approach to Consumer Theory". Journal of Political Economy. 74 (2): 132-157. doi:10.1086/259131. JSTOR 1828835.

Lusk, J. en S. Marette (2010) Welfare effects of food labels and bans with alternative willingness to pay measures. Applied Economic Perspectives and Policy 32(2): 319-337.

Ngoulma, Jeannot (2015) Consumers' willingness to pay for dairy products: what the studies say? A Meta-Analysis. IRSTEA, University of Clermont Ferrand, France.

Perekhozhuk, O., Glauben, T., Grings, M. and Teuber, R. (2016). Approaches And Methods For The Econometric Analysis Of Market Power: A Survey And Empirical Comparison. Journal of Economic Surveys (2016) Vol. 00, No. 0, pp. 1-23.